

## Początki organów na Lubelszczyźnie

Przed 1805 r. Lubelszczyzna w administracji kościelnej należała do archidiecezji krakowskiej (zachodnia część - archidiakonat lubelski i zawichojski) i do diecezji chełmskiej (w zasadzie na wschód od rzeki Wieprz).[1]

Najwcześniejsze informacje o istnieniu organów pochodzą z XV w. i zostały one zaczerpnięte z "Liber beneficiorum" Jana Długosza (Dzieło z 2 poł. XV w.) Jeszcze nikt do tej pory nie zdobył się na kwerendę w Archiwum Metropolitalnym w Krakowie. Być może zachowały się tam informacje o organach na Lubelszczyźnie sprzed okresu ujętego w "Liber beneficiorum".

W dotychczasowych publikacjach za początek organów na Lubelszczyźnie został przyjęty rok 1433, na który to przypada obecność organisty Jakuba przy kolegiacie św. Michała w Lublinie.[2] Datę przyjęto na podstawie książki ks. A. Wadowskiego "Kościoły lubelskie", ale została zarazem przeoczona jeszcze wcześniejsza informacja o organiście Mikołaju. W dokumentach, odnoszących się do kaplicy na Zamku Lubelskim, znajdował się podpis organisty Mikołaja jako świadka, z 1432 r. Pełna wersja podpisu: "Nicolaus Organista Ser. Regis".[3] Z tego podpisu należy wnioskować, że Mikołaj uważał siebie za organistę królewskiego, ponieważ Zamek Lubelski podlegał jurysdykcji króla. Powyższa informacja pośrednia o organach w kaplicy zamkowej w Lublinie jest ważna dla historii organów na Lubelszczyźnie, bo właśnie ona stanowi pierwszą, chociaż pośrednią, informację o organach.

Na jakich organach mógł grać mistrz Mikołaj? Przymuszczalnie był to portatyw, czyli bardzo małe przenośne organy w kształcie drewnianej walizki. Wyżej wspomniany portatyw i kolejne po nim ( Nikt wtedy nie troszczył się o zabytki tak jak dzisiaj. ), były używane w kolegiacie św. Michała w Lublinie

conajmniej do 1512 r., czyli do momentu wybudowania nowych organów przez organmistrza Stefana.[4] Przy kolegiacie jako organiści pracowali: Stanisław z Wysokiego (1454 r.), Mikołaj z Lublina (1489 r.), Stanisław z Wojśławic (1528 r.), Franciszek Providus (1538 r.) - uczył gry na organach Mikołaja z Konopnicy i Andrzeja Gąskę.[5]

Drugim kościołem, w granicach starego Lublina, był kościół dominikanów. Konkretna informacja o organach w tym kościele pochodzi dopiero z 1550 r. Dotyczy ona sporu dominikanów z organmistrzem Janem, który nie chciał dokończyć budowy organów.[6] Przypuszczalnie dominikanie naśladując inne klasztory mogli mieć organy już w XIII w. Jakims argumentem za takim przypuszczeniem jest obecność w Sandomierzu o. Tomasza, organisty i męczennika ( pierwszego znanego z imienia polskiego organisty ) z 1260 r.[7] Sugeruje to również stwierdzenie ks. A. Wadowskiego, że dominikanie mieli organy w swoim kościele "od najdawniejszych czasów".[8] Pozostaje to jednak nadal hipotezą.

J. Gołos sugeruje, że jeszcze przed 1600 r. istniały organy w jezuickim kościele św. Jana (obecna katedra).[9] Taka opinia wydaje się mało prawdopodobna, ponieważ dopiero w 1586 r. rozpoczęto budowę kościoła, a pierwsza wzmianka o regale, małych organkach, znajduje się w aktach wizytacyjnych z 1618 r.[10]

Podstawą do przypuszczeń, że przed 1600 r. znajdowały się organy w kościele św. Ducha w Lublinie, jest informacja podawana przez ks. A. Wadowskiego o remoncie organów w tymże kościele w 1626 r.[11] Skoro był przeprowadzany remont, to musiały to być starsze organy. Ze względu na znaczny wydatek i wtedy odkładano do momentu, kiedy już nie można było grać na tym instrumencie.

Można także zakładać istnienie organów w kościele bernardynów lubelskich (pw. św. Pawła) przed 1600 r., skoro zakonnicy po pożarze kościoła w 1613 r. remontowali organy.[12]

Natomiast poza Lublinem najwcześniejsza informacja, chociaż pośrednia, zachowała się z kościoła parafialnego w Czemiernikach. Otóż w dokumencie z lat 1647-1649, dotyczącym procesu sądowego pomiędzy ks. Pawłem Klimaszewskim a Albertem Piskorskim, został zacytowany fragment dokumentu z 1529 r. W tym fragmencie znajduje się zobowiązanie parafii Czemierniki do utrzymania bakałarza, organisty i zegarmistrza.[13] Mamy prawo na podstawie tego dokumentu wnioskować, że rok 1529 był datą przedłużenia lub ustanowienia fundacji na utrzymanie organisty. Także akta wizytacyjne z 1603 r. dają podstawę do przypuszczeń, że przed 1600 r. istniały organy w kościołach parafialnych w Chodlu,[14] Kijanach,[15] Mełgwi,[16] Moniatyczach[17] i Końskowoli.[18]

Mimo, że autorzy informacji nie potrafili dokładnie określić, jakiego rodzaju organy spotykali w kościołach, wydaje się jednak, że historia organów na Lubelszczyźnie rozpoczęła się od małych organków przenośnych (portatywów). W dokumentach posługiwano się określeniami: organum, musicum organum regale lub organum positivum (organy stojące). Może organum positivum - małe organy nieprzenośne istniały w takich świątyniach Lublina jak: kolegiata św. Michała, kościół dominikanów i bernardynów oraz kościół św. Ducha.

Tak więc na podstawie zachowanych informacji i uzasadnionego wnioskowania można stwierdzić istnienie organów w XV i XVI w. w około 11 kościołach Lubelszczyzny, a rok 1432 należy, przynajmniej przy tym stanie wiedzy, uważać jako początek organów na tym terenie.

- 
- [1] Diecezja lubelska. Informator. Lublin 1985, s. 40-43.
- [2] Feicht H., Organy i organiści, w: Studia nad historią polskiego średniowiecza, Kraków 1975, s. 316. Autor powołuje się na ks. A. Wadowskiego ( "Kościoły lubelskie" ), a Wadowski zaczerpnął informacje od J. Długosza z "Liber beneficiorum".
- [3] Wadowski A. , Kościoły lubelskie, Kraków 1907, s. 42.
- [4] Księga miejska Lublina, Archiwum Wojewódzkie w Lublinie, sygn. 144, s. 126.
- [5] Wadowski A., j.w., s. 145-146.
- [6] J.w., s. 311.
- [7] Cathalogus ( Księga zmarłych) w: Archiwum Dominikanów w Krakowie, Pr. 35, s. 600.
- [8] Wadowski A., j.w., s. 311.
- [9] Gołos J. Polskie organy i muzyka organowa, Warszawa 1972, s. 329.
- [10] Por. Diecezja lubelska. Informator, j.w., s. 79; Gawroński L., Organy kościoła katedralnego w Lublinie, "Ruch Muzyczny", 1989, nr 9, s. 22-24.
- [11] Wadowski A., j.w., s. 380; Kapeć W., Organy w kościele św. Ducha w Lublinie, Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej w Gdańsku, Gdańsk 1989, t. 28.
- [12] Wadowski A., J.w., s. 311.
- [13] Dokumenty z par. Czemierniki, w: Archiwum Archidiecezji Lubelskiej, sygn. Rep. 60, IV b, 29.
- [14] Akta wizytacyjne z 1603 r. - Protokół powizytacyjny par. Chodel , Archiwum Archidiecezji Lubelskiej, sygn. A. 96, s. 406.
- [15] Akta..., j.w., Parafia Kijany, s. 353.
- [16] J.w., s. 394.

[17] Gołos J., j.w., s. 336.

[18] J.w., s. 316.